

डॉ. संजय खेमनार

एम.एस.व्ही.एम. न्यू कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, नाशिक

भारतातील उच्च शिक्षणावर राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (एनईपी) २०२० च्या परिणामावर एक अभ्यास

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० हे भारतीय शिक्षण प्रणालीतील एक महत्त्वपूर्ण सुधारणा आहे, ज्याचा उद्देश लवचिकता, बहुविद्याशाखीय शिक्षण, समानता आणि गुणवत्ता यांना प्रोत्साहन देऊन उच्च शिक्षणात परिवर्तन घडवणे आहे. हा शोधनिबंध २०२० च्या उच्च शिक्षणाशी संबंधित प्रमुख तरतुदींचे परीक्षण करतो आणि त्यांचा विद्यार्थी, संस्था आणि प्राध्यापकांवर होणाऱ्या संभाव्य परिणामांचे विश्लेषण करतो. सरकारी अहवाल, शैक्षणिक नियतकालिके आणि धोरणात्मक दस्तऐवजांमधून मिळालेल्या दुय्यम माहितीचा वापर करून, हा अभ्यास अंमलबजावणीतील संधी आणि आव्हानांचे मूल्यांकन करतो. निष्कर्षांवरून असे दिसून येते की २०२० मध्ये भारतीय उच्च शिक्षणाचे आधुनिकीकरण करण्याची आणि त्याला जागतिक मानकांनुसार संरेखित करण्याची क्षमता असली तरी, प्रभावी अंमलबजावणी, पायाभूत सुविधांचा विकास आणि प्राध्यापकांचे प्रशिक्षण या गंभीर चिंता कायम आहेत. २०२०, उच्च शिक्षण, भारतीय शिक्षण प्रणाली, बहुविद्याशाखीय शिक्षण, शिक्षण सुधारणा एखाद्या राष्ट्राच्या सामाजिक-आर्थिक विकासात शिक्षणाची महत्त्वपूर्ण भूमिका असते. भारताची उच्च शिक्षण प्रणाली जगातील सर्वात मोठ्या प्रणालींपैकी एक आहे, तरीही तिला कठोर अभ्यासक्रम, मर्यादित संशोधन उत्पादन आणि असमान प्रवेश यांसारख्या आव्हानांना सामोरे जावे लागत आहे. या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी, भारत सरकारने २०२० च्या पूर्वीच्या

धोरणाची जागा घेऊन राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (एनईपी) २०२० लागू केले. एनईपी २०२० चा उद्देश सर्वांगीण विकास, चिकित्सक विचार आणि कौशल्य-आधारित शिक्षणावर लक्ष केंद्रित करून उच्च शिक्षणाची पुनर्रचना करणे आहे. हा शोधनिबंध या धोरणाच्या उद्दिष्टांचे विश्लेषण करण्याचा आणि भारतातील उच्च शिक्षण संस्थांवर होण-या त्याच्या परिणामांचे मूल्यांकन करण्याचा प्रयत्न करतो.

२. अभ्यासाची उद्दिष्ट्ये

या संशोधनाची उद्दिष्ट्ये खालीलप्रमाणे आहेत:

१. उच्च शिक्षणाशी संबंधित राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० ची प्रमुख वैशिष्ट्ये समजून घेणे.
२. विद्यार्थी आणि संस्थांसाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या संभाव्य फायद्यांचे विश्लेषण करणे.
३. धोरणाच्या अंमलबजावणीतील आव्हाने ओळखणे.
४. भारतीय उच्च शिक्षणावर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या भविष्यातील परिणामांचे मूल्यांकन करणे.
३. उच्च शिक्षणातील राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० ची प्रमुख वैशिष्ट्ये

३.१ बहुविद्याशाखीय शिक्षण

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० कला, विज्ञान आणि वाणिज्य यांच्यातील कठोर सीमा काढून टाकून बहुविद्याशाखीय आणि सर्वांगीण शिक्षणाला प्रोत्साहन देते. विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आवडीनुसार विषय निवडण्यास प्रोत्साहित केले जाते.

३.२ एकाधिक प्रवेश आणि बाहेर पडण्याची प्रणाली

हे धोरण पदवीपूर्व कार्यक्रमांमध्ये एकाधिक प्रवेश आणि धोरण २०२० समोर अनेक आव्हाने आहेत:

बाहेर पडण्याच्या संधी देऊन लवचिकता आणते, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना पूर्ण केलेल्या वर्षानुसार प्रमाणपत्रे, पदविका किंवा पदवी मिळवता येते.

३.३ शैक्षणिक क्रेडिट्सची बँक (एबीसी)

एबीसी विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक क्रेडिट्स डिजिटल स्वरूपात साठवण्यास आणि हस्तांतरित करण्यास सक्षम करते, ज्यामुळे विविध संस्थांमध्ये सुलभता येते.

३.३ संशोधन आणि नाविन्यावर लक्ष केंद्रित

राष्ट्रीय संशोधन प्रतिष्ठान (एनआरएफ) च्या स्थापनेचा उद्देश उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये संशोधन संस्कृती आणि निधीला चालना देणे आहे.

३.४ शिक्षणाचे आंतरराष्ट्रीयीकरण

शीर्षस्थानी असलेल्या परदेशी विद्यापीठांना भारतात कॅम्पस स्थापन करण्याची परवानगी देण्यात आली आहे, ज्यामुळे जागतिक अनुभव आणि शैक्षणिक मानकांमध्ये वाढ होईल.

४. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० चा उच्च शिक्षणावरील परिणाम

४.१ विद्यार्थ्यांवरील परिणाम

१. अभ्यासक्रम निवडीमध्ये अधिक लवचिकता
२. कौशल्य विकास आणि रोजगारक्षमतेवर भर
३. एकाधिक बाहेर पडण्याच्या पर्यायांमुळे गळतीचे प्रमाण कमी

४.२ संस्थांवरील परिणाम

१. बहुविद्याशाखीय प्रतिमानांच्या दिशेने अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना
२. महाविद्यालये आणि विद्यापीठांसाठी वाढलेले स्वायत्तता
३. सुधारित पायाभूत सुविधा आणि डिजिटल प्रणालींची आवश्यकता

४.३ प्राध्यापकांवरील परिणाम

१. सतत व्यावसायिक विकासाची गरज
२. नाविन्यपूर्ण अध्यापन पद्धतीकडे बदल
३. संशोधनाची वाढलेली जबाबदारी

५. अंमलबजावणीतील आव्हाने

१. आपल्या पुरोगामी दृष्टिकोनानंतरही, राष्ट्रीय शिक्षण

२. अपुरा निधी आणि पायाभूत सुविधा

३. प्रशिक्षित शिक्षकांची कमतरता

४. ग्रामीण आणि शहरी संस्थांमधील डिजिटल दरी

५. पारंपरिक शैक्षणिक रचनेतील बदलांना होणारा विरोध

६. यशस्वी अंमलबजावणीसाठी केंद्र आणि राज्य सरकारांमध्ये प्रभावी समन्वय असणे आवश्यक आहे.

६. प्रभावी अंमलबजावणीसाठी सूचना

१. उच्च शिक्षणात सार्वजनिक गुंतवणुकीत वाढ

२. अध्यापक प्रशिक्षण आणि क्षमता विकास कार्यक्रम

३. सतत देखरेखीसह टप्प्याटप्प्याने अंमलबजावणी

४. डिजिटल पायाभूत सुविधा, विशेषतः ग्रामीण भागात, अधिक मजबूत करणे

७. निष्कर्ष

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० मध्ये लवचिकता, सर्वसमावेशकता आणि नाविन्यपूर्णतेला चालना देऊन भारतातील उच्च शिक्षणात क्रांती घडवून आणण्याची क्षमता आहे. तथापि, त्याचे यश मोठ्या प्रमाणात प्रभावी अंमलबजावणी, पुरेसा निधी आणि सर्व संबंधितांच्या सहकार्यावर अवलंबून आहे. जर योग्यरित्या अंमलात आणले गेले, २०२० भारताला जागतिक ज्ञान केंद्र म्हणून स्थापित करू शकते आणि उच्च शिक्षणाची गुणवत्ता लक्षणीयरीत्या सुधारू शकते.

संदर्भ -

१. भारत सरकार. (२०२०). राष्ट्रीय शिक्षण धोरण शिक्षण मंत्रालय.

२. अग्रवाल, पी. (२०२१). भारतातील उच्च शिक्षण: वाढ, चिंता आणि बदल. सेज पब्लिकेशन्स.

३. टिळक, जे. बी. जी. (२०२०) भारतातील शिक्षण धोरण आणि सुधारणा. इकॉनॉमिक अँड पॉलिटिकल वीकली, ५५(५४).

४. यूजीसी अहवाल आणि मार्गदर्शक तत्त्वे (२०२१-२०२३)

५. संदर्भ - भारत सरकार. (२०२०). राष्ट्रीय शिक्षण धोरण शिक्षण मंत्रालय.